

נחלת השבת והשביעית

פרט אופייני ביותר לשמירת שבת נרמז בפרשתנו. "ויחן את פני העיר", "נכנס בע"ש עם דמדומי-חמה וקבע תחומין מבעוד יום, הא אמרה ששימר יעקב את השבת קודם שנתנה" (כ"ד ע"ט ו' ב"ד י"א ז', ויע"ש ת"ש בראשית ל"ג אות ט"ו, "שמועות ראה" פ' וישלח ת"ץ, "מכתב מאלה" ח"ב ע"מ 224). ענין זה של יציאה והוצאה בשבת מיוחד הוא ליום השביעי ומשום כך פותחת בו מסכת שבת. כך עולה מדברי המהר"ל בחידושי "גור אריה" על מסכת שבת, ובנסוחו של בעל "פחד-יצחק" (נוכח מאמר ג' ה') "השם שבת מתחילתה הוא יותר אל המיוחד שבו, הוא מלאכת הוצאה". מכאן מסתבר יחודו של יעקב - הקובע תחומין - אצל השבת. בניית שמירת שבת של יעקב מתחשבת לפי המיוחד, פן המקום שבמקדש הזמן. (ע' פ"ג וישלח אות ט': קבע המקום בקדושה, מעין קדושת שבת)

על מטבע שבת זה המשמש בשני צדדיו: הזמן והמקום, כתוב ב"שבתה של ירושלים" פ"ב. הדבר טעון הסבר: שבת שכולה רוחנית, מעולם שכולו שבת, מה ענינה אצל המקום. היא שמתייחסת לערכי הזמן מה טיבה במושגי המקום. ואף ש"זמן ומקום הם ענין אחד כידוע למבנינו" (מהר"ל, "תפארת-ישראל" פ"ל) ראוי ענין זה לתת עליו את הדעת. שרשו של דבר בדברי התורה: "אל יצא איש ממקומו ביום השביעי", ובוהר (שליח ס"ג ע"ב): "למדנו שפרושו ממקום ההוא שראוי ללכת, דהינו מחוץ לכל העיר, וזה הוא סוד שכתוב כי המקום אשר אתה עומד עליו אדמת קודש הוא, מקום יקר של קדושה, אשרי חלקו, מי שזכה לייקר השבת". הסברו של דבר בדרשת חכמים על בחינת יעקב: "לעתיד לבא עתידים אומות העולם לעלות להר-מרום הרים, לבחינת יעקב שבו. לא כאברהם שקראו הר, ולא כיצחק שקראו שדה אלא כיעקב שקראו בית שנאמר, לכו ונעלה אל בית אלוהי יעקב" (פסחים פח). יעקב, הבחיר שבאבות הוא הבונה לעצמו בית, בסיוע מאבקו עם עשו "ויבן לו בית", מה שלא נזכר אצל אבותיו, אברהם ויצחק, הנודדים ומתהלכים באהל וביריעה.

בבואו שלם לארץ כנען הרי הוא חונה את פני העיר. ויחן זה מתפרש לגבי שבת. זו בניית ביתו בשנית. קנה שביטה ותחם תחומין. מה שכתבה התורה בדמו - קשרו של יעקב לשמירת שבת, שנה בן אמוין במפורש: "אם תשיב משבת וגלך... והאכלתך נחלת יעקב אביך", ופרש ר' יוחנן בשם ר' יוסי בהרחבה: "כל המענג את השבת ונותנין לו נחלה בלא מיצרים, לא כאברהם ויצחק שנחלו את הארץ במידה, אלא כיעקב שכתוב בו ופרצת". והרי הדבר תמוה, יעקב הוא המיוחד שבאבות, הוא שעזב את גבוי ההרים ומרחבי השדות שהורישוהו אבותיו ופנה

לו אל תחומי ביתו ומיצרי גבולותיו, כ"יעקב שקראו בית", ודוקא הוא-הוא שנתלתו בלי מיצרים? אתמהה!?

יתר-על-כן: כל עיקרה של שמירת שבת שאמרה ביעקב היא קביעת התחומין והעמדת מיצרים מצמצמים, והנה שכרה - נחלה בלי מיצרים, פריצת כל התחומים, בלי גבול. נמצא שהענין הייחודי לשבת העל-זמנית הוא קביעת מקומה הגאוגרפי, הא כיצד? אלא שהם-הם הדברים. מי שיש לו ד' אמות של תחום, מי שבונה את ביתו במקום, במוגדר, במסויים, הרי תנאי נעשה תל-תלפיות לאוים רבים הנוהרים ומבקשים את דרך-האמת. מי שיש לו ד' אמות אישיות, יש לו עולם ומלואו. מעניי השבת נוחלים עולם בלי מיצרים. (וע"ש לעיל פ' ויצא)

מיוחדת היא הדגשת "ויחן את פני העיר", "שתחילה אמר ויבא יעקב שלם עיר שכם, משמע שבא ונכנס לתוכה ממש, ואח"כ אמר ויחן את פני העיר ולא בעיר... ויחן בהיפוך אותיות וינת, שעשה הנחה של שבת בפני העיר, שבניו היו עם מקנהו בשדה והוצרך לערוב שיוכלו לבא אצלו בשבת" (מהר"ל ב"ד פ' י"א, פ' ע"ט). חניה כפולה זו, בתחומי העיר ומחוצה לה, תואמת את "פילות הדיאלקטית של תחומה והתפרסות, של בניית הבית הלאומי מחד, והיותו מרכז לאישיות מאידך, וראויה התאמה זו שתעשה בשכם.

יסודה של שכם בסלע המחלוקות (ראה ת"ש בראשית ל"ה אות כ"ד, וב"אתרי-סגולה" ל' רחן. פרי-הארץ" פ' אד"ב תשמ"א, "ח-מקום" עמ' 205). שוהוא זרע הפורעניות שהתגלגלו בשכם: נקמת שמעון ולוי שונעשו ב"אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל", מחלוקת יוסף ואחיו, מחלוקת אבימלך ואחיו, מחלוקתו ורבעם על בית דוד. מכאן אף ענינה הלשוני, שכם לשון חלק (רש"י בראשית מ"ה כ"ב). זולם מאידך אף משמעות של אחרות יש בה "לעבדו שכם אחד". (צפניה ג' ט', ויע"ש שם-משמאל" וישלח עמ' י"ב, וישב עמ' פ"ז, ובלקטי שפ"א וישלח עמ' 45. בשכ"ס = ברוך שם כבוד מלכותו, לקוטי שפ"א פ' לך-לך. "בארות מים" ל' צבי מרימנוב. אגרות ראה ה"ג עמ' ר' ב' וז' אה כפולה זו נעוץ ענין שלמותה של שכם "ויבא יעקב שלם עיר שכם", וברשב"ס: "אל עיר ששמה שלם - עירו של שכם".

זהות זו של "שלם" ו"שכם" באה בצורה מופלגת במדרש: (ת"ש בראשית ל"ג אות ר"ב) "עיר שכם - זו ירושלים" (וע"ש שמ"ד כ"ו ח' ו"ש ב"מנות כחנה" והגהות הר"ל). התפרסות והתכנסות, התחלוקות והתאחדות, התמקדות והתפרצות משותפים לשכם וירושלים. קדושת שילה, בחלקו של יוסף, יסודה בשכם ע"י יעקב ש"קבע המקום בקדושה מעין קדושת שבת" (פ"צ ה' ה' הרי היא קדושה תחומה וממוסגרת, ואלו בפועל, עם הקמת משכן שילה אוכלים קדושים בכל מלוא העין והבחינים ק"ח ע"ג) בחינת "ופרצת". כך היא אף מידתה של "שלים, מחד - מחיצות תחומות את שטחה ואין אוכלים קדשים קלים אלא בין חומותיה, אולם מאידך "פרצות תשב ירושלים", ובבנין העתיך "כמה שרוצין בונין". (כ"ב ע"ה ע"ב ובדש"ס, וע"ש בשתי"ר ו' עתידה ירושלים להתרחב ולעלות ולהיות מגינת עד כסא הכבוד. בלקוטי שפ"א וישלח עמ'

המוסדות בתבה כמי שעליה היו להשיב את עשר לעין "דעת חכמה ומוסר" ח"א עמ' רס"ב, יעקב הנותר לבדו ומחזיר על פנים קטנים, ראה "שמועות-דאיה" מצויע תרפ"ט וב"משך-חכמה" בפרשתו) מתח פנימי זה, בין ההתפשטות וההתכווצות, כשם שהוא מופיע ביסוד "המקום", כך הוא קיים אף ביחס "זמן". הענין נרמז בדברי הרמב"ן (שמות כ' ח') "מידת זכור רמזו במצות עשה והוא היוצא ממדת האהבה...ומידת שמור במצות לא תעשה והוא היוצא ממידת היראה". ובא הסברו של עקרון זה ב"פחד יצחק" שבת (מאמר ב' ב' ג') "כשם שמצינו בטבע, כוחות הפועלים על החומר בכיוון של התפשטות, ולעומתם כוחות הפועלים על החומר בכיוון של התכווצות; כמו-כן מצינו בנפש, בעבודת ד', כי האהבה פועלת היא על הנפש בכיוון של התכווצות כוחותיה כוחותיה לכבוד שמים, והיראה פועלת היא על הנפש בכיוון של התכווצות כוחותיה לכבוד שמים... תנועת החיוב של ההתפשטות ותנועת השלילה של הצמצום משולבות הן יחד בקיומם של שבת". ברכה של חוספת והתפשטות, קדושה של אלקים את יום השביעי ויקדש אותו", ברכה של חוספת והתפשטות, קדושה של המנועות והתכווצות. (רש"י בראשית ב' ג' ושם בגור אריה)

הבטחתו של ישעיהו בדבר "נחלת יעקב אביך" הצפונה לשומרי שביעי אף היא מחייבסת לשניות של מקום זמן. שניות זו מצאה את בטויה בשמוש הכפול, המקורי והמושאל, בשרש "נחל". עיקר הוראתו של השורש הוא ביחס לקרקע "לפי שביעי קדם החזיקו בקרקע ע"י כרית וחפירה" (מנלקין, "היכל הקודש". וע"ע מילון בן-יהודה. הירש שמת ס"ו, ע"י זוט הירושה העובר מדר לדר. הירש תהלים ב' ח', אנצ' מקראית: נחלה) אבל בחנ"ך באו כמה וכמה שמושים במושג הנחלה במונחים עיוניים-רוחניים. אמנם בלשון המקרא לא מצינו - פרט למקום אחד - את המושג נחלה ביחס לזמן (איוב ז' ג': "כן הנחלתי לא ירחי שוא"). ההשאלות באו לגבי התורה: "נחלתי עדותי לעולם" (תהילים קיט, קיא) לגבי ערכי כבוד ואולת: "כבוד חכמים ינחל" (משלי ג' י"ה) "נחלו פתאים אולת" (שם י"ד י"ח) לגבי עבודת המקדש: "כי כהונת ד' נחלתו" (יהושע י"ח ז') ועוד. אכן בלשון חכמים - ביחוד בתפילה - בא שמוש מרובה ביחס לזמן. "והנחילנו באהבה וברצון", "באהבה וברצון הנחילנו", "הנחלתנו", "ולא הנחלתו מלכנו לעובדי פסילים" "ותנחילנו זמני ששון ומועד קודש" "הוא ינחילנו יום שכולו שבת". (וע"ע "תפארת שלמה" כרך ב' כ"ה ע"ב, ובשפ"א ויקרא 146, במדבר 150 וב"פחד-יצחק" שבת עמ' צ"ב. "בני יששכר" ס"ז ע"ב ובעין זה בשפ"א ויקרא 160, ובשפ"א בראשית 51, 152. דוגמא לכפילות בלשון המקרא ובלשון חכמים ראה רמב"ן בראשית כ"ב ל"ג: עולם - המנהיג בכוחו הזמן או שיקרא השמים והארץ "עולם" כלשון הגא תמיד בדברי רבותינו. וע"ע הירש שם: בשום מקום בחנ"ך אין "עולם" פרשו "נחל" אמנם כן, השמוש שנועשה במקרא ובדברי חז"ל בשרשים "נחל" "עלם" הרי הוא סיוע נוסף להנחה כי "זמן ומקום הם דבר אחד". כשבתר ישעיהו את המושג "נחלה"

כשכר לשבתים בשביעי היתה כונתו כפולה, נוי שמתחל בנחלת השבת - והרי יש בשבתות מ"שבת רגל" (כשם שעשה יעקב בבואו לשכר) משום צמצום שטח נחלתו - זוכה לנחלת יעקב המתרחבת, כזו שנתברך בה יעקב בהיותו במקום המצטמצם ומתקפל עד לנקודת אבן-השתיה ומתפשט והילך עד סוף העולם (רש"י יומא נ"ד ע"ב). השמוש במושג הנחלה לגבי שבת הזמן וזו: בעל פנים מעמיקות, ואילו לגבי שבת המקום - שבת הארץ, דברים כפשטם; כל יצינה הראשוני של הנחלה ביחס לאדמה הוא בא, ובאה נחלת-שבת בשנת השמיטה אל דרך הפשט. אמנם גם היא יש בה מן היסוד המצטמצם ונמוג. מבודת, ישרה, ומן היסוד הפורץ את גבולות הבעלות הפרטית ומטשטש את הקנין האישי.

אכן עניניה הפנימי של הנחלה אצל השביעית רמזו בדברי הזוהר החדש (ראש פ' בהח): "א"ר שמעון להנחיל אוהבי יש, מאי י"ש דא רזא דיובל ושמיטה". ובא ההסבר בדברי בעל שפ"א בהסתייגו בדברי רמב"ן "תלמידיו של אאע"ה אוכלין בעוה"ז ונחליו לעוה"ב בדכתיב להנחיל וכי "שהקב"ה נתן א"י לנו לנהלה כדי לקיים ושבתה הארץ שבת לד', ותקנה הקב"ה לנו א"י כדי להקנותה אלינו... וזה הרמז להנחיל אוהבי י"ש, שזה הנחלה ע"י יובלות ישמיטין שמבטלין הכל אל השורש והאין. ובה נתיקיים הנחלה בידם, וכל קיום היש ע"י יובל ושמיטה שהוא הביטול". (שפ"א ויקרא 195, במדבר 140. וע"ע שם עמ' 200. ברי הוי"ח נפתח נוסף בקשר לפרשיותיו. רחל ולאח ביחס לשמיטה ויובל, וכן הוא בזהר ויצא ק"ג ע"ב וב"פרי-צדק" ויצא 101. על רחל ולאח כמצינות נחונים בכל רבדי המציאות ראה ב"מוסר-הקודש" עמ' שמי"ז-שמ"ח, "שמועות ראיה" ויש תרפ"ט. "מכתב מאלוה" ח"ב 218, ובהקדמת "שבת הארץ" כרך א עמ' 62 על הכפילות של שמיטה ויובל.)

הזגשת הנחלה משמעה ירושה בעין, רכוש המועבר לזוכה ומתבטא במושג היישות - יש, והנה כל מציאותו של השמיטה והיובל אינה אלא בטול "נחלת" הבעלות, סלוק הקנין הפרטי, התמקדות והתפוצות הבאין כאחד. ידיעת נבונים זו של אחדות זמן ומקום ר"הנחלה" המשוחפת לשניהם, מקבלת בשבתותיה של השביעית משמעות עמוקה. כל עצמה של הרכבה זו "שבתותיה של השביעית" מיסודם של הזמן והמקום ה"ז" צובה. בשתוף ההיראה של נחלה, הן על השבת המתקדשת והן על הארץ המשמטת, נעשה האדם שותף לקב"ה בקידוש שבת הימים בשנת שבת הארץ.

